

lán többre jutott volna fő céljában, a köztívítésben, a trauma kibeszélésének megbeszélésében.) E fenntartásokkal együtt is értékes, megkapóan nemes szándékú, alapos munka, amelyből sokat tanulhat az újabb irodalomtudományi eszmék iránt érdeklődő olvasó. Én legalábbis sokat okultam belőle e téren, és ennyi személyesség ebben az esetben talán megengedhető.

Bán Zoltán András

„KÖLTŐ, AKI ECSETTEL ÍRJA ÁLMAIT”

*Szabadi Judit: Gulácsy Lajos
Fekete Sas Kiadó, 2007. 334 oldal, 3900 Ft*

Mindmáig a vitatott, nehezen megfejthető magyar művészek közé tartozik Gulácsy Lajos. Kanonizációját nehezíti elhelyezhetetlensége a XX. század elején kibontakozó magyar és nemzetközi művészeti forradalom (forradalmak) térképén, festői, grafikai munkásságát is érintő betegsége és az az ellentét, amely akadémiai iskolázatlansága és hatalmasra törő alkotói ambíciója között feszül. Befogadása javul, nézőinek, ismerőinek száma és tudatossága növekszik. Képeit külföldön is bemutatta Keserű Katalin, s amikor ezeket a sorokat írom, sikeres kiállítása van a KOGART Házban. Szabadi Judit mégis abból indul ki, hogy Gulácsy életműve ma sem „a művészeti köztudat integráns része”, „nem vált nemzeti kulturális közkinccsé”, „még nem nyert polgárjogot”. Hatásos érve a kortárs Csontváry Kosztka Tivadar átütő hazai és nemzetközi sikere. Szóvá teszi a hamisítások és a művek azonosítását megnehezítő pontatlanságok ártalmát. Legfontosabb argumentuma mégis talán az, hogy „a korból éppen kivonuló egyéniség” egy olyan modernista hullám diadalának idején jelentkezett, „amelyhez a felszínen semmi köze sem volt. [...] akadályozhatta Gulácsy megértését, hogy a magyar művészettörténetben előtérbe került a modernebb vagy korábban tévesen értelmezett irányzatok – Európai Iskola, neoklasszicizmus, neósok, a »Magyar Vádak« és más mesterek kutatása”. A monográfus a „szuverén és magá-

nyos személyiség” mellé áll. A művészi közmegegyezés normáinál többre tartja a világképet (legyen akár „anakronisztikus”) belülről fakadó szerves egységét, besorolhatatlan szövevényességét. A „*trendek és irányzatok*” manifesztumainál jobban érdeklik „a *képzeletet és a hallucinációt mozgósító alkotói metódus*” törvényszerűségei. A monográfia ihletett vezérgondolata és összegező tétele már a bevezetésben elhangzik: „*Gulácsy Lajos látomásos művészetében – az ösztönvilág, a lélek és a szellemi valóság megismerése által – az emberi szellem erőfeszítéseinek egyik legmegrendítőbb és egyben leghitelesebb tanúságtétele ment végbe.*”

A Gulácsy-életmű évtizedek óta foglalkoztatja Szabadi Juditot. Megírta az idegen nyelveken is megjelent standard monográfiát, összegyűjtötte és kiadta Gulácsy kritikái, művészettörténeti és szépirodalmi műveit (A VIRÁG-ÜNNEP VÉGE, 1989). Azért is utalok e korábbi kiadványokra, mert bőségesen tartalmaznak színes illusztrációkat – sajnos a mostaniban le kellett mondani erről a „luxusról”. – Szabadi Judit indokoltan részletes életrajzot ír. A szülői otthon, a tanulmányok, az édesapa betegsége és korai halála után természetesen az anya szerepe nő meg Gulácsy lelki és szellemi életében, vele kell konzultálnia pénzügyi helyzetéről, képei eladásáról, sikereiről és letéréseiről: alkotói terveiről, művészi kapcsolatairól is. Az 1900-as évek második fele a külső felívelés éve, többek között nagyváradi művészeti és irodalmi barátságoké, szövetségeké. Együtt szerepel Rippl-Rónai Józseffel, gödöllői mesterekkel, valamint Czigány Dezsővel és Fényes Adolfal. Emberi és szellemi közelségbe kerül a Nyugatot alapító nemzedék legjobbjával. „Az 1908 tavaszán fellépő holnaposok, akiknek Holnap című antológiája még az év őszén megjelent Ady Endre, Juhász Gyula, az akkor még ismeretlen Babits Mihály és Balázs Béla verseivel, támogatták a kiállítást, és maga Ady Endre is megemlékezett róla.” (Egy közös szereplésük alkalmából 1909 júniusában – Gulácsy tárlatát Bölöni György rendezte – Ady versfelolvasása annyira meghatotta Gulácsyt, hogy sírva fakadt.) Ekortájt vált bensőségessé Juhász Gyulához fűződő barátsága is „a rokon lelkek találkozásának egyszeri csodájaként”. Meghitt kapcsolatuk rajza a könyv megható lapjai közé tartozik, ide sorolva a fájdalmasan groteszk végső jelenetet, az elmebe-

tegség kínos tünetét is: „*amikor megemlítik, hogy Juhász Gyula költeményt írt hozzá, nem reagál rá*”. Ez rímel azzal az adattal, hogy Lehel Ferenc róla szóló monográfiáját végiglapozva nem odaillo, értetlen, összefüggéstelen megjegyzéseket tett.

Patográfiáját Szabadi Judit hozzáértően és érzékenyen tárgyalja. Gulácsy esendőségének voltak szubjektív és családtörténeti előzményei, de végzetessé az első világháborúnak a boldog békeidők naiv értelmiségét megbénító riadalmá változtatta a helyzetet. Tragédiája elől Gulácsy „*a téboly lárvojá mögé menekült*”, idézi Juhász Gyula ihletett szavait a monográfus. „*Dalolva ment az örvénybe, és virágokat hintett a habok közé.*” Ez a Hamletre és Ophéliára utaló hasonlat érzelmesnek hat, de a szentimentális ellágyulás is lehet maszk vagy álruha. Meggyőző fejezet szól a könyvben az álarcos Gulácsyról, a maszkírozott megjelenésről, amely „*egy másik szférában, a saját belső életében való intenzív jelenlétet engedett meg neki*”. Szívesen ábrázolta magát (fényképezkedett is) jelmezekben, az olykor játékosan, máskor démonikusan torzító stilizáció egy narcisztikus egyéniség gazdagságát, színváltó sokféleségét vetíti elénk.

Az irodalom- és művészettörténészek mindmáig kísértő előítélete, hogy fejlődésrajzban gondolkoznak, egymást követő és lehetőleg fölülmúló periódusok időrendiségében képzelik el a művészi pályát. Ezúttal üdítő kivétellel találkozunk: Gulácsy változik és alakul, de nem feltétlenül fejlődik, és hanyatlásként sem ábrázolható az életmű grafikonja. Az útkeresés technikai nehézségei és a szellemi hanyatlás élettani hatása között változó, egyenetlen, de mindvégig igényes, teljes szellemi életet élő ember erőfeszítése áll előttünk. Vannak korszakai, egy-egy formatanulmányt, stílusterkölést kidomborító periódusai, ezeket az értekező feladatához képest megkülönbözteti, de szétválasztásukban kellőképpen óvatos. Az időben későbbi kísérlet nem feltétlenül jobb a réginél, a megvalósított érték akkor is érvényes, ha a hozzá vezető experimentum már elvesztette időszerűségét. Ez nem relativizmus, hanem öntörvényű kritikai gondolkodás és ítélőerő jele. Olyan szempont, amely egyedül hagyott, magányos kísérletezésre kényszerített tehetségeknél – amilyen Gulácsy is volt – gyakran nélkülözhetetlen a méltányos bírálathoz.

Gulácsynak számottevő költői-írói életműve van, fölfedezése és kiadása nagyrészt Szabadi Judit érdeme. Ebben a könyvében is sokat foglalkozik vele, és indokoltan bőven idéz belőle. Érdemes legalább két részre osztanunk a pályának ezt a sokáig alig ismert terrénumát: a művészeti író és a költő-szépíró produkciójára. Ösztönössége, autodidakta képzettsége ellenére jó érzékű kritikus és megalapozott ízlésű esztéta volt. Sokat köszönhetett az intuíciónak, de találóan meg tudta fogalmazni, amire törekedett és amit csinált. Törekvéséhez kulcsot ad például a következő ars poetica: „*...a művészet a természetben elrejtve látszó egyszerű, de fennkölt magasztos lényeknek feltárása, ismertetése, másokkal való megértetése. Ezen lényeket kell a művészek éreznie s feltűntetnie, más dolog őt ne érdekelje, mert az aprólékos semmik mellett elvész azon mag, melynek már régen gyümölcsös fává kellett volna fejlődnie teremve a szeretet, szelídség, jóság s minden magasztos tulajdonok boldogító gyümölcseit*”. A KÁPRÁZAT FESTŐJE: HITVALLÁS A MŰVÉSZETRŐL című fejezet az önismeretnek, a világos öntudatnak, a harmónia, a fantázia, a játék, a káprázat fogalmainak nem csak szubjektíve érvényes megközelítéséről győz meg. A „*küveteli formákban túltökéletesített művészet*” spekulációi helyett Gulácsy a Raffael előtti primitívekhez keres visszautat, akár kisebb mesterekhez, de akiknek „*lelkük és érzékük vibrálása és művészetük esszenciája meggyőzőbb a divatos nagyságokénál*”. Kora magyar művészetében szinte hibátlanul tájékozódott: becsülte Munkácsyt, Paál Lászlót, Székely Bertalant, fölsimerte Mednyánszky László, Ferenczy Károly, Szinyei Merse Pál, Csók István és Kernstok Károly jelentőségét. Rippl-Rónait jellemezve a neoimpresszionizmust meghaladó XX. századi magyar művészet látomásos vágyképét önti szavakba: „*Az ő színeit szavak nem közelíthetik meg, vonalai gazdagságához kevés az irodalmi forma. [...] semmi szimbolizmus, határozott tagadása a naturalizmusnak, megvetése egy felületen impresszió kisigényű izgalmanak és leginkább eltérés minden neoimpresszionisztikus egyoldalúságtól.*” Kassákkal való rokonszenvezésük, közös vállalkozásaik jelzik, hogy „*a jövő iránti bizalom, a csoda befogadására*” való készenlét tömöríti „*egyetlen homogén minőség*” Gulácsy életét, művészetét, ars poeticáját.

Szépirodalmi munkáinak bemutatását a japán rajzok analógiájával és a selyemszálsterű-

ség metaforájával kezdi Szabadi Judit. A cselekmény „*vérszegénnyé halványodik*” bennük, a hagyományos prózában megszokott jellemek nem léteznek. „*A szavakból jelenések formálódnak, és ezekben a jelenésekben a gyönyör, a nosztalgia, az erotika, az emlékezés, a mámor, a kacagás, a firtor, az inádság és az ábránd egyszerre pendül meg, hogy hol izgató és buja, hol légies és áhítatos asszociációk felé nyisson utat.*” Minden korábbi hagyományal szaktító prózát akart írni Gulácsy, „*amelynek nincsen közvetlen morális indíttatása, és szokványos értelemben vett morális célja sincsen, amely valamennyi ismert törvényen és irodalmi szabályon kívül áll, és saját, önálló életét éli.*” A CEVIAN DIDO című regénytörredék elemzése kiemeli „*a tudatosság és az intuáció egymást fölerősítő*”, egymást átfényesítő jelenlétét az elbeszélésben. A kommentár Oscar Wilde és Babits (Bergson hatását is tükröző) játékközpontú-konceptióját említi Gulácsy tájékozódásának szellemi környezeteként. Természetesen hozzátartozik ehhez a háttérhez az előző századvég és századelő művelődéstörténete, itt jelesen a korszak kiemelkedő magyar novellairódalma. Általában is jellemző Szabadi Judit kritikái korrektségére, józan körültekintésére, hogy nem túlozza el hősenek rangját és művei esztétikai értékét, de rámutat újítására, egyéni leleményére: „*nem nagy elbeszélő, sőt így fogalmazhatunk: kisebb író, mint itt említett vagy említhető pályatársai. Mégis: találmányával, az úgynevezett impresszióval írónak is kivételes egyéniség, olyan, aki új megszgyét vágott a magyar szecesszió prózairódmába.*”

Kitűnő fejezete a kötetnek A FANTASZTIKUM TARTOMÁNYA: NA'CONXYPAN. Szabadi Judit óvja az olvasót, hogy Gulácsy művészetét Na'Conxypanra szűkítse, de ugyanakkor félreértés lenne megfélemlíteni róla és mint patológikus jelenséget lebecsülni. „*Gulácsy ki-be sétál a képzelet és a fantasztikum, az asszociációk bonyolult dzsungelje és a meghökkenítő, kacagató naivitás direktsége között. [...] dacos, dévajkódó kedélyének egy elvarázsolt kastély görbe tükrében tükröződő képei*” – írja találóan. – Egyenrangú, netán nála nagyobb géniusokat is inspirált Gulácsy egyszerre irodalmi és festői leleménye. Kastély és vidék, nyelv és város, varázslatos történelem tartozik hozzá, meg „*a jövő regéje*”. A mesei képzelgés háborzongató izgalmakkal és derűs naivitással elegyedik, az (ál)tudományos sci-fi is megkapja a magáét. A sziporkázó ötletek, az

irreális, de vaskos súllyal emlékezetünkre nehezéd életképek és jelenetek, a „fekete történetek” és reflexiók lenyűgözik a kortársakat és az utókort. Már Juhász Gyula híres verse megemlíti Na'Conxypant, Böllöni még korábról ismeri a képzetet. Nem csoda, hogy látomásos, jelképes, a valósággal való kapcsolatát is őrző és tőle függetleníthető toposz vált belőle. Néhány költő ihletett változatát és reminiscenciáját említem a termékeny eszme és előkép hatásának példázására: Weöres Sándor, Kormos István, Takáts Gyula saját mondandójuk kifejezésének alkalmára találunk rá a rokon lelkű festő motívumában. Az élmény intenzitását és a rezonancia határfokát Szepesi Attila verséből vett idézettel próbálok érzékeltetni: „*Köszálnak álomkergetők, / egy utcalány, egy hullarészeg. / Az édenkertet elfeledhetők, / nem sejtik, útjuk hova téved. // Rongybabák, fantomfigurák. / Mind csetlik-botlik száz alakban. / Olykor köztük magadra ismeresz / egy-egy megnyakló, hős balekban.*” (GULÁCSY-PASZTELL.) Hiteles Gulácsy-élményt sugalmaz a szép vers: a távlattalanság, az emléktelenség lidércfényes álombeli pótlékával ajándékoz meg.

Szerkezeti megfontolásokból és koncepciója szuverenitását hangsúlyozandó Szabadi Judit aránylag kevesebbet idéz a megelőző szakirodalomból (illetőleg a lelkiismeretesen összeállított bibliográfiában hivatkozik rá). Lehetséges kiegészítésként jegyzek ide néhány adatot Gulácsy és a művészetfilozófus Fülep Lajos kapcsolattörténetéről. Először 1904-ben, a Múcsarnok novemberi Téli tárlatáról szóló beszámolóban említi meg Fülep Gulácsy Lajos nevét. Tartósan érvényes jellemzést sűrít néhány célzatos, a konzervatív „múcsarnoki” művészet elleni oldalvágást is tartalmazó mondatba. „*Finom, nemes költészet művelője Gulácsy Lajos. Különös poézis: szimbolikus, keserű, fájdalom minden képe, régiek és feketék, mint sárga, fakult főlíánsok egyszerű, titokzatos meséi. A titok, a hangulat könnyen fellebbenthető, egy kis érzés, szívbéli melegség, s az ember együtt érez az álmodó művésszel. Technikája agyafúrt, roppant öntudatos, s bizonyos kiforrottságnak jele, hogy nem kiabál, hogy megmarad technikának, a művész magasabb céljai szolgájának.*” 1906-ig még vannak elismerő megjegyzései a „*modern akadémiával*” szemben álló táborba sorolt Gulácsyról, de azután a Nemzeti Szalon kiállításáról írott bírálatában csalódottan kijelenti: „*Gulácsy Lajos a modorosság fe-*

lé evez, gyorsan, de biztosan.” Elmarasztaló kritikájában megerősítheti fiatalkori barátja, Erdői Viktor festő véleménye és figyelemre méltó szempontja: „Gulácsy hibái, így együtt látva képeit, elviselhetetlenek: [...] különösen, mert mindenkor eszünkbe juttatja a régi mestereket, kik ugyancsak mesterek voltak a képfestésben.”

A húszas években Fülep a MŰKEDVELŐK BŐVEDJE című pamfletjében nyers hangon ledorongolja Lehel Ferenc művészettörténészt, többek között Csontváryról és Gulácsyról írott köteteit szedve ízekre. Utána rábírta Pogány Kálmánt, az *Ars Una* főszerkesztőjét, hogy ne közölje Lehel tiltakozó filippikáját, s így magát is megkímélte a viszonzás kényelmetlen kötelezettségétől. Pogány Kálmán rokonszenves, önzetesen reflexiójáról és az egész úgyról az F. Csanak Dóra szerkesztette Fülep Lajos-levelezés második kötetében tájékozódhatunk. 1928-ban ismerkedik meg és köt barátságot Fülep Keleti Artúrral, az akkor már régóta elmebeteg Gulácsy bizalmasával, hagyatéka gyűjtőjével és megőrzőjével. Ez sem változtat azonban Gulácsyról alkotott értékítéletén. A későbbi adalékok között föltűnik Németh Lajos Csontváry-disszertációja bírálatának elméletileg és módszertanilag tanulságos passzusa: „...az olyan párhuzamosítások cáfolata, amilyen a Csontváryé Henry Rousseau-val és Gulácsyval, igen hasznos. Ezek ilyen szillogizmusból születnek: minden festmény rokona egymásnak, mert festve van; minden bolond festő festménye rokona egymásnak, mert bolond festő festménye; Csontváry és Gulácsy bolond festő volt: ergo Csontváry és Gulácsy művésze rokona egymásnak”. Világos eligazítás ez a művészek közötti felületi párhuzamosságok kezelése és az alkotóerő meg a patológia kötelező megkülönböztetése dolgában. Szabadi Judit is osztozik ezekben az elvekben, bár másképp, differenciáltabban értékeli Gulácsy teljesítményét, mint Fülep.

A 2007-ben megjelent kötet legnagyobb novuma A GULÁCSY-MŰVEK UTÓÉLETE című zárófejezet. Egy olasz festőbarát, Silvio Sartori Gulácsy édesanyjának küldött leveléből eddig is ismertük a festő elmezavarának, üldöztetési tüneteinek és öngyilkossági kísérletének a világháború kitörésével egybeeső eseménysorozatát. De „évtizedekig kiderítetlen maradt, vajon az elmeegógyintézetben töltött idő alatt, 1914 augusztusa és 1915 májusa között festett-e Gulácsy, [...] ma-

radtak-e fönn művek ebből az időből”. Az idevágó dokumentumok tanulságát, „a nyomozás során kiderített legfőbb mozzanatokot” Gegesi Kiss Pál orvos és műgyűjtő hagyatékából teszi közzé a monográfus az örökösök jóváhagyásával. Nagyszerű fényképfelvételeket láthatunk az Ospedale Civile-ről, ahová sürgősséggel szállították Gulácsyt, mint „ön- és közveszélyes beteget”, valamint a San Servolo szigetén épült elmeegógyintézetéről, ahol hazatéréséig kezelték (és ahol édesanyját viszontlátta).

Olasz eredetiben és magyar fordításban is olvashatjuk a San Servolóban készült kórrajzot, benne olyan megrendítő mondatokat, mint ezek: „a háborúról nem akar tudni, nyugtalan, mert régebben egyszer valamit írt, és fél, hogy most emiatt baja lesz...” „Konfúzus módon magát vádolja azért, hogy Magyarország belesodródott a világháborúba.” Gulácsy kezelőorvosának, a már elhunyt Tancredi Cortesi professzornak szintén orvos leánya információban gazdag levelekben válaszolt Gegesi Kiss kérdéseire, noha nem is élt még Gulácsy olaszországi tartózkodása és tragikus összeomlása idején. Anyja is emlékezett a háború kitörésekor kétségbeesetten kiáldozó magyar művészre. Az apjától örökölt két Gulácsy-festmény fényképmásolatát megértő szívéllyességgel küldte el Magyarországra.

Szabadi Judit könyvében ez a két utolsó reprodukció, LÁTOMÁS A SAN SERVOLOBAN I. és II. FANTÁZIA címen. Az első „látomás” interpretációjából idézünk néhány sort: „A kompozíción a szépség sugárkévéjének fénye mellett erősebb a mulandóság-élmény csaknem horrorisztikus megjelenítése, és egyáltalán a világ mozaikszerű szétesettségé a maga szorongást keltő, baljóslatú sugallatával. Mindezt úgy is értelmezhetjük, mint a Nő és a Halál archetípusának a betegség lázalmában felszínre lökött darabjait.” Kiragadott szép példája ez a részlet a művés értekező prózájának, az olyan esszéisztikus nyelvezetnek, amelyben a stílárius érzékletesség és a szakszerű fogalmi pontosság összefonódva növeli egymás hatását.

1922-ben (amikor Gulácsy már az elmeegógyintézet lakója), Kosztolányi Dezső megrendítő hasonlatba torkolló szavakkal fest róla portrét: „Arcán a kedves, színpadias mosoly. Szája, ez az érzéki, festői száj, most is olyan bíbor, mint valami késsel vágott, vérző seb.”

Csűrös Miklós